

І. П. Хомин

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів імені С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, Тернопіль, Україна, хомунка@rambler.ru

АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ – ФІНАНСОВИЙ ДОНОР ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЕКОНОМІК

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми диспаритету обміну продукції аграрного сектору. На основі аналізу статистичних даних доведено, що за рахунок створеної в аграрному секторі України доданої вартості відбувається латентне фінансове донорство інших галузей вітчизняної й зарубіжних економік. Наголошується на необхідності кардинальної зміни нераціональної структури експорту аграрної продукції та перегляду чинної практики, за якої перевищення надходження валюти слугує швидше покриттям дефіциту зовнішньоторговельного платіжного балансу держави. Запропоновано заходи з вирівнювання економічних взаємовідносин підприємств аграрного сектору та інших галузей національної економіки, котрі дадуть можливість зменшити диспаритет обміну продукції аграрного сектору. Обґрунтовано потребу в цивілізованому “переділі” доходів, котрі наразі здебільшого осідають у офшорних банках, дотуючи зарубіжну економіку, на користь основної частини вітчизняних товаровиробників, які здатні забезпечити завдяки цьому фінансування збалансованого розвитку українського аграрного сектору.

Ключові слова: аграрний сектор, донор, диспаритет обміну, фінансово-економічні взаємовідносини, збалансований розвиток, фінансові ресурси.

Табл. 5. **Літ.** 21.

Iryna Homyn

Associate Professor, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, хомунка@rambler.ru

AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE – FINANCIAL DONOR OF DOMESTIC AND FOREIGN ECONOMIES

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of disparity in the exchange of agricultural products. Based on the analysis of statistical data, it is proved that due to the added value created in the agrarian sector of Ukraine, latent financial donation of other sectors of domestic and foreign economies occurs. The need for a radical change in the irrational structure of agricultural exports and the revision of current practices is underlined. Instead of using the surplus of foreign currency (surplus) in export-import transactions with agricultural products to finance the technical re-equipment of the agricultural sector, it rather serves to cover the deficit of the state's foreign trade balance. Measures are proposed for equalizing economic relations between enterprises of the agrarian sector and other branches of the economy, which will make it possible to reduce the age-old disparity in the exchange of agricultural products and contribute to the weighting of the financial and economic relations of the Ukrainian economy. It is stated that only with the help of small business entities, it can be possible not only to increase the production of livestock products, but also to ensure the industrial processing of milk and meat based on the establishment of mini-breakout enterprises, thus providing an evolutionary solution to the problem of donating the agricultural sector due to the increase in the share of value added to its gross production, which will contribute to rural development in the broad sense. Taking this into account, the author substantiates the

© Хомин І. П., 2018

need for a civilized "redistribution" of revenues, which are now mostly deposited in offshore banks, subsidizing the foreign economy, in favor of domestic producers able to ensure the balanced development of the agrarian sector of the economy.

Keywords: agrarian sector, donor, exchange disparity, financial and economic relations, balanced development, financial resources.

JEL classification: H12, G18, G28.

И. П. Хомин

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов имени С. И. Юрия Тернопольского национального экономического университета, Тернополь, Украина

АГРАРНЫЙ СЕКТОР УКРАИНЫ – ФИНАНСОВЫЙ ДОНОР ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНЫХ ЭКОНОМИК

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемы диспаритета обмена продукции аграрного сектора. На основе анализа статистических данных доказано, что за счет созданной в аграрном секторе Украины добавочной стоимости происходит латентное финансовое донорство других отраслей отечественной и зарубежных экономик. Подчеркивается необходимость кардинального изменения нерациональной структуры экспорта аграрной продукции и пересмотра действующей практики, при которой превышение поступления валюты служит скорее покрытием дефицита внешнеторгового платежного баланса государства. Предложены меры по выравниванию экономических взаимоотношений предприятий аграрного сектора и других отраслей национальной экономики, которые позволят уменьшить диспаратитет обмена продукции аграрного сектора. Обоснована потребность в цивилизованном "переделе" доходов, которые сейчас в основном оседают в оффшорных банках, дотируя зарубежную экономику, в пользу основной части отечественных товаропроизводителей, способных обеспечить благодаря этому финансирование сбалансированного развития украинского аграрного сектора.

Ключевые слова: аграрный сектор, донор, диспаратитет обмена, финансово-экономические взаимоотношения, сбалансированное развитие, финансовые ресурсы.

Нині вже ніхто й не згадує про гасла на кшталт "Ліквідуємо різницю між містом і селом", "Віддамо борги селу" і навіть про програму сільського розвитку, прийняту як пріоритетну на період до 2015 року [1]. Утім, варто було б опублікувати принаймні якийсь звіт про її виконання, а радше причини невиконання. Навпаки, софізм економічних показників останніх років завуалював проблему постійного фінансового донорства аграрного сектору, через що наразі переважають захоплені реляції про його розвиток, тимчасом як гіпертрофовані обсяги зростання обсягів навіть найважливіших видів продукції, зокрема зернових культур, засвідчують швидше односторонній дисбаланс аграрного виробництва, ніж сільський розвиток у його глибинному значенні.

Проте саме ці об'єктивно недосконалі показники стали підґрунтям необ'єктивних через свою невваженість фінансово-економічних відносин галузей економіки України, консервуючи статус аграрного сектору як її донора на перспективу. Таким чином, попри елімінування фразеологізму, вжитого нами в назві статті, із сучасної наукової термінології, проблема донорства аграрного сектору нікуди не зникла, а навпаки, загострилась, а отже, має велике наукове й практичне значення.

Методологічне підґрунтя для пошуку шляхів забезпечення паритетності взаємовідносин аграрного сектору та інших галузей економіки України створене такими відомими вітчизняними вченими, як Т. І. Єфименко [2; 3], П. Т. Саблук [4], А. М. Соколовська [5], П. А. Стецюк [6], А. А. Чухно [7] та ін. Водночас є очевидною потреба в дослідженнях, спрямованих на подолання перекосів вітчизняної бюджетно-грошової політики, через “наявність провалів ринку і провалів держави, так званих market failures і government failures” [2, с. 8], незважаючи на захоплення окремих авторів колишніми догматичними намаганнями переборювати такі провали дедалі більшими дотаційними виплатами. Під кінець існування СРСР такі виплати сягнули в Україні астрономічних значень, перевищивши тодішні роздрібні ціни в 1,5 (за маслом вершковим) і 2,7 (за яловичиною) рази [8, с. 390], проте не усунули тотального дефіциту цих та інших видів продовольчих товарів.

Сьогодні ця політика проводиться в тому самому традиційному стилі, котрий, по суті, є, з одного боку, “результатом пристосування радянських адміністративних методів до нових умов” [9, с. 4], а з другого – невдалою спробою впровадити суто ринкові регулятори у вітчизняне інституційне середовище, далеке від ринкового. Тобто об’єктивно вітчизняну бюджетно-грошову політику можна характеризувати як “ситуативну, фрагментарну, безсистемну, нецілеспрямовану, пролобістську, стратегічно невиразну, конформістську” [9, с. 5], а отже, неефективну, внаслідок чого доводиться констатувати лише наростання диспаритету, причому у сфері не тільки власне обміну, а й фінансово-економічних взаємовідносин аграрного сектору загалом.

Так, навіть спроби вдосконалити систему оподаткування вже після прийняття Податкового кодексу України спричинили “дискримінаційні умови між самими сільгосптоваровиробниками, які займаються рослинництвом, в користуванні яких є значні площі сільгоспугідь, та тваринників і птахівників, які мають незначні площі таких угідь і сплачують мізерні суми єдиного податку при величезних оборотах” [10, с. 34]. Тому є гостра потреба в перегляді засад фінансової політики, оскільки вона не пов’язана ні з ліберальною, ні із соціально орієнтованою моделями економічного розвитку, а лише із фіскальною функцією держави, тоді як необхідно максимально використовувати стимулюючу функцію податків [11, с. 18].

У свою чергу, аграрна політика України “нагадує набір стихійних заходів, спрямованих на вирішення короткотермінових проблем за рахунок бюджету, що не узгоджені між собою і часто діють зовсім у протилежних напрямках” [12, с. 111], дедалі більше перетворюючи сільськогосподарське виробництво на монорослинницьке, що спеціалізується на експорті орієнтованих культурах. А внаслідок вивезення їх, передусім зерна, за межі країни в непереробленому вигляді потенційна додана вартість більшою мірою реалізується там, стаючи об’єктивно донорськими ін’екціями іноземних капіталів за рахунок вітчизняної сировини, хоча могла б використовуватися в Україні, сприяючи збалансованому розвитку галузей аграрного сектору національної економіки.

З огляду на зазначене, метою статті є обґрунтування заходів із подолання диспаритету фінансово-економічних відносин аграрного сектору України, котрі уможливають переміщення до нього центру формування фінансових ресурсів, потрібних не лише для його виходу із перманентного кризового стану через розбалансованість галузей рослинництва та тваринництва, а й для розв'язання проблеми сільського розвитку загалом.

Варто зауважити, що погляди вчених на проблеми подолання диспаритету фінансово-економічних відносин аграрного сектору України діаметрально протилежні. Так, на думку Б. Я. Панасюка, посилення на те, що треба досягти паритету цін між промисловістю і сільським господарством, не може вважатися глибоко аргументованим, оскільки додана вартість, створена в сільському господарстві як сировинній галузі, реалізується тільки в межах 10–15 %, а решта – в переробній промисловості й найбільше в торгівлі. Таким чином, вимагати паритету цін між цими галузями народного господарства практично неможливо, а головне – шкідливо. Не було такого паритету в нашій практиці й у минулому, зберігається такий стан і сьогодні, немає його й за кордоном, а скрізь діють інші чинники [13, с. 140, 141, 163].

Досягнення абсолютного паритету фінансово-економічних відносин галузей економіки, особливо в Україні, видається недосяжною мрією. Передусім тому, що за майже столітню історію вітчизняної економіки додана вартість, створена в сільському господарстві як сировинній галузі, завжди вилучалася: спочатку для індустріалізації, а останніми роками – дедалі більшою мірою для офшоризації капіталів, бо й агрохолдинги не надто дбають про капіталізацію своїх доходів у вигляді сучасних тваринницьких ферм, а віддають перевагу експорту кормового зерна, тимчасом як потреби населення в тваринницькій продукції не задовольняються.

Зокрема, надходження валюти від експорту зерна в десятки (50 і більше) разів перевищує її обсяг від продажу за кордон продукції борошномельної й круп'яної промисловості. При цьому спостерігається майже функціональна залежність між зростанням експорту зерна та кількістю підприємств, котрі виробляють його в обсязі понад 5 тис. т, яка, однак, переходить хіба що в кореляційну, коли спробувати порівняти це з динамікою виробництва тваринницької продукції всіма сільськогосподарськими підприємствами, адже число товаровиробників, які продукують понад 1500 т молока та 500 т м'яса, в 5–8 разів менше, ніж кількість тих, що могли б виробляти, зважаючи на їхні валові збори цієї культури, навіть більші обсяги зазначених продуктів харчування.

Тому не дивно, що впродовж 2010–2015 рр. виробництво молока сільськогосподарськими підприємствами залишається таким самим, а яловичини й телятини зменшилося більш ніж у півтора раза. Таким чином, попри збільшення, завдяки певному розвитку свинарства й птахівництва, виробництва м'яса загалом за цей період у середньому в 1,3 раза, в Україні не забезпечується його споживання не лише відповідно до науково обґрунтованих норм (75 кг на одну особу), а й до мінімальних: у 2015 р. воно становило

51 кг на одну особу, тобто навіть менше на 25 % від показника 1990 р. Рівень споживання молока ще нижчий: за норми 370 кг на одну особу у 2015 р. він становив трохи більше її половини.

На цьому тлі першочерговим завданням вбачається внесення кардинальних змін у структуру експорту аграрної продукції, в загальному вартісному обсязі котрої домінують зернові й зернобобові та кукурудза, проте вийти на подібні співвідношення щодо молока й м'яса, навіть яець, незважаючи на істотний приріст обсягів їх експорту починаючи з 2007 р., ніяк не вдається. До того ж і перевищення надходження валюти (додатне сальдо) за експортно-імпортними операціями із сільськогосподарською продукцією, враховуючи числове значення її сум, які за умови спрямування на фінансування аграрного сектору вже давно могли б забезпечити принаймні його технічне переозброєння, мало що йому дало, а радше слугувало покриттям дефіциту зовнішньоторговельного платіжного балансу держави (табл. 1).

Зокрема, якщо зважити ці показники через обсяг експорту, виходить, що в розрахунку на 1 дол. США аграрний сектор протягом 2010–2015 рр. давав у середньому 0,51 дол. чистого припливу іноземної валюти для України, тимчасом як інші галузі – 0,32 дол. її чистої втрати. Тобто аграрний сектор практично безпосередньо фінансує валютою інші галузі України та опосередковано економіки інших країн. Адаже якщо виключити з платіжного балансу додатне сальдо аграрного сектору, то навіть у 2014–2015 рр., коли сальдо зовнішньоторговельного платіжного балансу вперше стало додатним, це стало можливим лише завдяки продукції аграрного сектору, оскільки без неї дефіцит становив би 7,3 млрд дол. США. Отже, можна тільки пошкодувати про втрачені можливості аграрного сектору, котрий зміг би витягнути з кризової ями не лише себе, а й увесь агропромисловий комплекс, якби отримана від експорту сільськогосподарської продукції валюта була використана на розвиток його матеріально-технічної бази, передусім вітчизняного машинобудування.

Втім, проблема донорства з боку аграрного сектору економік інших країн при цьому не зникла, оскільки позитив щодо покриття дефіциту зовнішньоторговельного платіжного балансу держави завдяки стійкій тенденції

Таблиця 1. Тренди зовнішньоторговельного балансу аграрного сектору та економіки України у 2010–2015 рр., млрд дол. США

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Експорт агропродукції	8,9	11,5	17,0	17,0	16,7	14,6
Імпорт агропродукції	3,4	3,7	8,2	7,7	6,1	3,5
Сальдо експорту/імпорту агропродукції	5,5	7,8	8,8	9,3	10,6	11,1
Експорт загалом	63,2	82,2	82,4	76,5	64,1	46,8
Імпорт загалом	66,2	88,8	91,4	84,6	60,8	43,0
Сальдо експорту/імпорту загалом	-3,0	-6,6	-9,0	-8,1	3,3	3,8
Сальдо без агропродукції	-8,5	-14,4	-17,7	-17,4	-7,3	-7,3

Джерело: статистичні збірники "Сільське господарство України" за 2010–2015 рр.; Експорт сільгосппродукції з України в 2014 році склав \$16,7 млрд. Insider. URL: <http://www.theinsider.ua/business/54be28754b3c0/>.

зростання обсягів експорту зерна нівелюється протилежною динамікою молока, продажу за кордон молочних продуктів, у яких частка доданої вартості значно більша, та зміною за цей період позитивного (4,29:1) співвідношення експорту й імпорту м'яса на негативне (1:3). Головною причиною таких дисбалансів є цінова неконкурентоспроможність, від котрої передусім страждає співвідношення експорту та імпорту стосовно вітчизняного м'ясо-молочного підкомплексу: різкий спад виробництва яловичини, свинини, молока, не подоланий досі, унеможливорює зниження їхньої собівартості, а отже, й експортних цін, що вищі від світових. Між тим на ринку яєць і (частково) м'яса птиці завдяки нарощуванню виробництва цих товарів вдалося не лише протистояти засиллю імпорту за рахунок підвищення вітчизняної частки в обсязі їх продажу в Україні, а й утримувати менші внутрішні ціни порівняно зі світовими та навіть збільшити експорт яєць, незважаючи на жорстку конкуренцію на зовнішніх ринках.

З такого погляду збалансований розвиток рослинництва й тваринництва теж є вкрай важливим, оскільки, крім гармонійного поєднання цих галузей, дає можливість забезпечити додаткові джерела надходження фінансових ресурсів для впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, що сприятиме її конкурентоспроможності за витратними параметрами в розрахунку на одиницю та, відповідно, розширенню експорту завдяки привабливішим цінам порівняно із середньосвітовими. Інакше обсяги експорту тваринницької продукції неодмінно скорочуватимуться навіть за сприятливого цінового співвідношення в площині "ціна – витрати", адже її експорт неминуче негативно позначиться на задоволенні внутрішніх потреб України.

Варто зауважити також, що, попри позитивну динаміку результатів експортно-імпортних операцій аграрного сектору, його потенціал не використовується повною мірою через незбалансованість попиту в ланці найважливіших галузей промисловості, оскільки металопрокат, хімічні засоби виробництва, а особливо основні засоби (вантажні автомобілі, трактори, комбайни, сівалки тощо) вітчизняного виробництва із внутрішнього ринку витіснені імпортними. Зазначене теж призводить до того, що замість того, щоб фінансувати власного виробника, аграрний сектор живить зарубіжні компанії.

У таких умовах про еквівалентність обміну сільськогосподарської продукції за фінансування формування матеріально-технічної бази підприємств вітчизняного аграрного сектору можна тільки мріяти. І тут свою роль повинна відігравати держава, проводячи належну бюджетну й монетарну політику, як координатор активного сукупного попиту, усуваючи його дефіцит шляхом стимулювання, що протидіє стагнації та спаду виробництва. Однак ця координуюча роль держави в охопленому періоді або не проявлялася зовсім, або була надто неістотною, що й зумовило розбалансованість внутрішнього попиту на вітчизняні засоби промислового виробництва.

Звичайно, це не означає, що проблему ефективного попиту можна розв'язати просто переорієнтувавши внутрішнє споживання промислових това-

рів на їх імпортозаміщення – зважаючи на їх превалюючу напівфабрикатну чи сировинну складову, таке неможливо в принципі. Адже аграрний сектор потребує готових виробів – технічних засобів виробництва, мінеральних добрив, засобів захисту рослин і тварин тощо, які за теперішніх обставин або зовсім не виробляються в Україні (приміром, вантажні автомобілі), або випускаються в недостатній чи навіть мізерній кількості (трактори, комбайни) та вже через це стають неконкурентоспроможними за співвідношенням якості й ціни порівняно із зарубіжними аналогами, між тим за умови їх масового випуску ситуація була б набагато кращою.

Отже, очевидно є необхідність пріоритетного розвитку вітчизняної промисловості, котра випускає засоби виробництва для агропромислового комплексу, й у першу чергу на цьому етапі саме для аграрного сектору, що дасть змогу дещо послабити диспаритет обміну сільськогосподарської продукції. На нашу думку, на ці потреби мали б спрямовуватися бюджетні асигнування: акцент на стимулюванні випуску металопродукції, поставлений в минулому, хоч і забезпечував зростання валютних надходжень від її експорту, в кінцевому підсумку лише законсервував технологічну відсталість металургійно-хімічного підкомплексу промисловості. Так само не справедливі сподівання на збалансований розвиток аграрного сектору завдяки фінансовим преференціям держави. Якщо порівнювати результати аграрного сектору й загальне фінансування з бюджету на його розвиток, виникає аналогія з казкою про Буратіно, котрий за порадою двох пройдисвітів посіяв п'ять монет із надією отримати більший урожай грошей, але залишився ні з чим. І справді, жоден рік, включно з останніми, не підтверджує бодай кореляційної залежності між зростанням обсягів виробництва та бюджетним фінансуванням. Зокрема, як зауважує О. Д. Радченко, видатки державного бюджету на підтримку сільського господарства збільшилися за останніх сім років у 3,4 раза, а обсяг валового виробництва сільськогосподарської продукції в постійних цінах 2010 р. – лише на 21 % [14, с. 188]. Тому чим швидше вдасться відійти від таких ілюзій, тим менше “монет” безслідно зникне.

Звичайно, можна й далі йти второваною стежкою, тим більше що іншої нібито немає, коли порівнювати обсяги державної підтримки аграрного сектору в Україні та світі, як це роблять окремі аналітики. Адже на тлі того, що в Норвегії цей показник становить 61 % загальної вартості сільськогосподарської продукції, в країнах ЄС – 20–27, у Росії – 21, Китаї – 17, а в Україні – близько 12 %, справді створюється враження, що саме через це вітчизняний ринок виробництва м'яса (особливо свинини) виглядає абсолютно незахищеним від безпрецедентного тиску імпорту, оскільки ціна розмитненої свинини була демпінговою, майже на 40 % нижчою за ту, що на внутрішньому ринку [15, с. 7]. Проте це не зовсім так. На наше переконання, головною причиною є замалі обсяги виробництва, що якраз провокують імпорт м'яса в Україну, причому неконтрольований – через “діри” на кордоні.

З огляду на зазначене, навряд чи можна вважати переконливим твердження, нібито саме “через складнощі в економіці країни, що супроводжу-

ються стагнацією споживчого попиту населення, ємність внутрішнього ринку залишається низькою з одночасним посиленням конкуренції... Як наслідок, прибутковість галузі знижується, наближаючись до нуля, й лише діючі базові механізми підтримки – преференції утримують її на плаву” [15, с. 7], бо ця “стагнація споживчого попиту” з якоїсь причини не впливає на обсяги імпорту м’яса, хоча на внутрішньому ринку цінової різниці на вітчизняне й увезене із-за кордону немає. Не зрозуміло тільки, чому “прибутковість галузі знижується”, адже наразі практично відсутні суттєві відмінності в технології вирощування принаймні свиней, а вітчизняна собівартість або ціна кормів (здебільшого це зерно власного виробництва) за логікою має бути меншою, ніж імпортованих з України, що переважають у зарубіжному виробництві свинини.

Більш переконливим видається висновок, що лише нарощування обсягів власного виробництва може покінчити з цими проблемами у свинарстві, принаймні це засвідчує ситуація в птахівництві. А нинішня система бюджетної підтримки, точніше преференцій, як, може й підсвідомо, висловився цитований перед тим автор, об’єктивно зорієнтована на перманентність дефіциту певної продукції, оскільки в іншому випадку вона не потрібна. Водночас теперішній стан фінансово-економічного регулювання аграрного сектору мимоволі стимулює не розвиток, а щонайменше пролонгацію його стагнації (табл. 2).

Так, у 2015 р. тільки 3,9 % товаровиробників утримували понад 100 голів ВРХ, ще менше (2,9 %) – корів, трохи більше (3,2 %) – свиней, хоча, в принципі, це мали би робити принаймні всі сільськогосподарські підприємства, які мали понад 500 га сільськогосподарських угідь, адже такої площі достатньо для забезпечення відповідної кормової бази мінімум для 100–150 голів худоби. Втім, наразі стійкою є протилежна тенденція. Одночасно зі зменшенням кількості сільськогосподарських підприємств, котрі мали понад 500 га угідь, що можна пояснити укрупненням суб’єктів господарювання та розглядати як позитив концентрації виробництва в аграрному секторі, спостерігається явно негативний тренд скорочення чисельності товаровиробни-

Таблиця 2. Динаміка структури товаровиробників і обсягів виробництва молока та м’яса в Україні протягом 2010–2015 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість товаровиробників, які мали понад:						
500 га с/г угідь	8 140	8 112	8 105	8 075	7 593	8 034
100 корів	3 463	1 630	1 561	1 519	1 378	1 303
100 голів ВРХ	2 277	2 208	2 135	2 032	1 830	1 749
100 голів свиней	3 088	2 556	2 259	2 094	1 759	1 657
Обсяги виробництва, тис. т:						
молока	11 248,5	11 086,0	11 377,6	11 488,2	11 132,8	10 682
м’яса в забійній вазі	2 059,0	2 143,8	2 209,6	2 389,4	2 359,6	2 276,0

Примітка. ВРХ – велика рогата худоба.

Джерело: статистичні збірники “Сільське господарство України” за 2010–2015 рр.

ків, котрі утримують понад 100 голів ВРХ. Причому воно не компенсується приростом продуктивності тварин, отож обсяги виробництва молока і м'яса практично не зростають. Вочевидь, якби чинна система дотування розвитку тваринництва була дієвою, то динаміка кількості сільськогосподарських підприємств, що утримують тварин поголів'ям, котре дає можливість застосовувати ефективні технології виробництва, тобто понад 100 голів, мала би бути позитивною. Натомість спостерігається протилежний тренд, що влаштовує самих аграріїв, адже заготівельники молока вимушені сплачувати їм навіть більшу ціну, ніж у Німеччині чи Франції.

Тому не варто сподіватися, що розв'язання проблеми вищої рентабельності аграрного виробництва можна забезпечити нарощуванням бюджетних дотацій, оскільки це лише перекидання надмірних витрат із нього на бюджет України, а в кінцевому підсумку – на всіх громадян і ті самі сільськогосподарські підприємства, які сплачують через фіскальну систему дедалі більші суми податків. Хоча *найдієвішими в контексті впливу на економічне зростання заходами є розширення податкової бази за рахунок скасування низки пільг та зменшення державних витрат, особливо в разі їх високої корупційної складової та неефективного використання бюджетних коштів* (курсив наш. – Авт.). Наголошуємо, що відсутність у концепції ліберальної податкової реформи хоча б одного з перелічених компенсаційних заходів негативно позначиться на державному бюджеті [5, с. 28].

При цьому спостерігається парадокс: сума бюджетних дотацій нерідко є більшою (2005–2007, 2012–2014 рр.) за обсяги пільгового кредитування підприємств аграрного сектору, хоча зрозуміло, що за умови браку фінансових ресурсів як у держави, так і в сільськогосподарських підприємств, саме таке кредитування повинно бути головним джерелом фінансування. Втім, воно здійснювалося за дискримінаційним механізмом зростання ставок, які перевищували середні¹ ставки кредитування економіки [16, с. 63]. Причому обсяги пільгового кредитування не відіграють вирішальної ролі, оскільки останніми роками (пік пільгових кредитів припадає на 2008-й) скорочуються (табл. 3).

Крім того, маємо справу з тією самою вибірковістю, що й стосовно бюджетного фінансування загалом: приміром, у 2011 р. пільговим кредитуванням на суму 3,8 млрд грн змогли скористатися лише 824 господарства із 2121 позичальника за потенційної чисельності близько 25 тис. товаровиробників-претендентів. Це при тому, що на період 2012–2015 рр. потреба в таких кредитах мала зрости із 7,5 млрд до 19,7 млрд грн за оптимістичним сценарієм, або з 5,5 млрд до 18,1 млрд грн за песимістичним [17, с. 145].

Ілюзорними, зважаючи на динаміку іноземних інвестицій, особливо частку в них тих, що призначені для аграрного сектору, видаються сподівання розв'язати завдяки цим коштам проблему збалансованого розвитку аграрного сектору, адже впродовж 2005–2015 рр. у останній вкладено менш ніж 1 млрд дол. США – мізерну суму порівняно з іншими секторами вітчизняної економіки (табл. 4).

¹ Найчастіше кредит видавався під 22–25 %.

Таблиця 3. Обсяги бюджетних асигнувань та кредитування підприємств аграрного сектору у 2005–2015 рр., млрд грн

Рік	Бюджетні асигнування	Видано кредитів, усього	У т. ч. пільгових
2005	9,7	10,4	7,6
2006	8,3	12,8	7,0
2007	11,6	14,6	7,8
2008	5,8	20,1	15,1
2009	3,3	5,8	2,6
2010	4,6	9,7	6,2
2011	4,3	12,5	6,5
2012	7,0	13,5	1,4
2013	7,5	21,4	0
2014	9,2	14,6	0
2015	2,7	11,8	3,2

Джерело: додатки №№ 3 і 4 до законів України “Про Державний бюджет України” за 2005–2015 рр.; інформація Національного банку України.

Таблиця 4. Прямі іноземні інвестиції в аграрний сектор України протягом 2005–2015 рр.

Показники	2005–2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього за галузями економіки, млн дол. США	40 026,8	44 708	49 362,3	54 462,4	58 156,9	45 916,0	43 371,4
в т. ч. аграрний сектор	871,4	833,7	813,4	800,7	839,3	594,1	500,6
Частка аграрного сектору, %	2,2	1,9	1,6	1,5	1,4	1,3	1,2

Джерело: статистичні збірники “Сільське господарство України” за 2005–2015 рр.

Так, протягом 2010–2015 рр. частка аграрного сектору в загальній сумі іноземних інвестицій, що надійшли в Україну, коливалася близько 1,2–1,9 %, що неспівмірне з його роллю як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, де експорт сільськогосподарської продукції посідає одне з перших місць. Причому останніми роками спостерігається тенденція зменшення цієї суми, що негативно позначається на формуванні фінансових джерел розвитку аграрного сектору і з цього боку. Тим більше, що саме стосовно зазначеного сектору нестабільність тенденції їх динаміки є найістотношою: наприклад, у 2011–2012 рр. іноземні інвестиції в Україну в цілому зростали, проте в аграрному секторі скорочувалися.

Водночас власних коштів на те, щоб започаткувати сучасне виробництво тваринницької продукції, зважаючи на вартість капітальних інвестицій, які в розрахунку на одне головомісце не поступаються ціні такої площі в житловому будинку, в більшості сільгоспвиробників немає, а на бюджетні асигнування розраховувати марно. Очікувати ж на те, що в найближчій перспективі ситуація зміниться, не доводиться, оскільки міжнародні організації, надаючи кошти, насамперед прагнуть мати справу з державою, а вже потім – із малим і середнім бізнесом [2, с. 8].

Утім, якщо створити умови для отримання кредитів під проценти, котрі не перевищуватимуть рентабельності виробництва молока, цілком можливо, що не тільки ці, а й менші господарства охочіше відновлюватимуть тваринництво: до цього їх спонукатиме навіть потреба в органічних добривах, інакше вони рано чи пізно стануть неконкурентоспроможними й щодо виробництва рослинницької продукції. Адаже виробництво в Україні 1 т зерна призводить до ерозії 10 т ґрунту внаслідок підсолення, засолення, деструктуризації, скорочення запасів гумусу та вмісту поживних речовин [18, с. 41–44].

Таким чином, чим швидше буде налагоджено систему цільового пільгового кредитування через давно очікуваний Агробанк та замість розпорошення коштів бюджетних асигнувань (хоч і призначених для розвитку аграрного сектору, але мимоволі трансформованих у фінансові преференції для тих підприємств, що вже зайняли певну нішу виробництва продукції тваринництва), тим швидше з'являться нові товаровиробники, котрі об'єктивно спрямовуватимуть свою діяльність на елімінування дефіциту певних видів продукції, зокрема, безперечно, молока і м'яса. Якщо надавати бюджетні дотації, то лише фермерським господарствам, котрі в Україні опинилися на межі самовиживання, бо їх відтіснили від експортних операцій, тому й усередині аграрного сектору відбувається своєрідне донорство (без зернотрейдерів фермери не можуть збути вирощені зерно й технічні культури, тож прибутки від експорту дістаються не їм, а посередникам).

Тимчасом як "у розвинутих країнах дрібний і середній бізнес перетворюється на найпоширенішу форму економічної діяльності, хоча ще нещодавно доводили, що дрібне господарство є неефективним, з ним із злиднів не вийти, і тому все робилося для укрупнення виробництва" [7, с. 7]. У результаті вітчизняні селянські й фермерські господарства практично відторгнуті від системи функціонування аграрного сектору, в т. ч. ринкової інфраструктури, справедливих цін, засобів державного субсидування [19, с. 91].

Нарощування обсягів бюджетного фінансування за незмінної концепції їх використання – безперспективне. Зазначене доводить, зокрема, практика Білорусі, де, відповідно до Державної програми відродження й розвитку села на 2005–2010 роки, в агропродовольчу сферу були спрямовані максимальні за всю історію держави кошти – 50 млрд дол. США [20, с. 18], тобто в перерахунку на гривні приблизно в 7–8 разів більше, ніж могла надати на ці потреби Україна. Однак темпи зростання обсягів виробництва в аграрному секторі обох країн за окреслений період істотно не відрізнялися, в т. ч. залежністю від кліматичних умов. Як і в наступні роки, коли попередні обсяги бюджетного фінансування в Білорусі стали неможливими (табл. 5).

Зокрема, незважаючи на те, що за значно менших абсолютних обсягів виробництва аграрний сектор Білорусі використав такі величезні суми бюджетних коштів, які ледь не спричинили дефолту, змусивши уряд країни у 2013 р. девальвувати національну валюту, а з 1 червня 2016 р. деномінувати її, виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в країні коливається за амплітудою "зростання – спад" однаковою мірою. Складається

Таблиця 5. Темпи зміни обсягів виробництва продукції аграрного сектору в Білорусі та Україні протягом 2005–2015 рр.

Країна	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	99,2	107,6	129,1	123,3	139,7	99,4	95,2
Білорусь	98,1	117,0	116,5	120,6	115,6	102,9	97,5

Джерело: статистичні збірники “Сільське господарство України” за 2005–2015 рр.; статистические сборники “Сельское хозяйство Республики Беларусь” за 2005–2015 гг.

враження, що динаміка сільськогосподарського виробництва як в Україні, так і Білорусі більшою мірою корелює з погодними умовами, ніж із бюджетним фінансуванням. А з огляду на те, що темпи зростання виробництва як відносний показник залежать від бази обчислення (чим вона менша, тим більшими вони будуть за однакових абсолютних змін), це, зважаючи на масштаби аграрного сектору обох країн, є додатковим контраргументом для протиставлення їхніх показників як доказу раціональності теперішніх підходів до стимулювання його розвитку.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке. Висновок про те, що вітчизняний аграрний сектор виступає донором стосовно решти галузей економіки та інших країн, на наш погляд, не безпідставний, адже без сільськогосподарської продукції сальдо експортно-імпортних операцій залишається від'ємним. Його загалом додатного значення впродовж останніх років досягнуто внаслідок гіпертрофованого збільшення посівних площ експортоорієнтованих культур, що зумовлює деградацію сільськогосподарських угідь через монокультурне рослинництво, оскільки превалює експорт продукції, котра виснажує ґрунти. Між тим вигоди від експорту останньої мають лише зернотрейдери та інші гуртові посередники, в котрих осідають валютні фінансові ресурси, бо вони монополізували експортні операції й ціноутворення на ринку зерна. Основна ж маса сільськогосподарських товаровиробників змушені витратити кошти на придбання валюти, коли хочуть купити, приміром, імпортні трактори, комбайни, сівалки тощо, тим самим переплачуючи за неї ще й за рахунок курсової різниці, або взагалі придбавати таку техніку за завищеними цінами в тих самих посередників. Окрім того, внаслідок їхнього монопольного становища спостерігаються постійні перекоси, коли внутрішні ціни на зерно нерідко нижчі від експортних щонайменше на 20 дол. США за 1 т¹.

Тому варто нарешті відмовитися від традиційної моделі державної підтримки розвитку аграрного сектору, яка так само має виключно лобістське

¹ Ситуація в Україні подібна до тієї, що склалася в РФ. Росія на кожній тонні експортованої пшениці забезпечує дисконт зарубіжним покупцям 40–50 дол. Якби ми перейшли до глибокої переробки зерна, за прикладом США й Канади, то російські товаровиробники та переробники замість утрачених 1,5 тис. руб. із кожної тонни при експорті непереробленого зерна додатково могли б отримувати близько 15 тис. руб. (див.: Ушачев И. Экономический механизм реализации Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013–2020 гг. АПК: экономика, управление. 2012. № 11. С. 7).

походження та де-факто орієнтується на збереження нинішнього статус-кво її одержувачів, не створюючи в них мотивів для реструктуризації й модернізації виробництва [9, с. 8]. Натомість доцільно переорієнтувати її на селянські й фермерські господарства, зважаючи на те, що сьогодні дрібний і середній бізнес визнаний найбільш раціональним та продуктивним [7, с. 7]. Оскільки сподівання розв'язати проблему браку в них фінансових ресурсів, необхідних для збалансованого розвитку галузей рослинництва й тваринництва, якимись іншими шляхами марні.

Водночас тільки з їхньою допомогою можна не лише збільшити виробництво продукції тваринництва, а й забезпечити промислову переробку молока і м'яса на базі створення в цих господарствах мініпереробних підприємств, забезпечуючи тим самим еволюційне подолання проблеми донорства з боку аграрного сектору завдяки зростанню частки доданої вартості в його валовій продукції, що сприятиме сільському розвитку в широкому розумінні. Тому варто використати канадський досвід, коли фермер одержує як початкову ціну від експорту продукції, так і чималу частку прибутку від зовнішньоторговельних операцій, на відміну від нашого сільськогосподарського товаровиробника, котрий навіть не знає кінцевої ціни свого зерна [21, с. 5].

І ще, оскільки кризи несуть у собі нові шанси як для “творчого руйнування”, так і для інновацій [2, с. 11], то, на наш погляд, настав слушний час у контексті подолання проблеми фінансового донорства аграрного сектору збагнути економічну необхідність цивілізованого “переділу” доходів (не власності, а доходів), котрі наразі здебільшого осідають у офшорних банках, дотуючи зарубіжну економіку, на користь основної частини вітчизняних товаровиробників, здатних забезпечити завдяки цьому фінансування збалансованого розвитку аграрного сектору. Разом із тим автор статті усвідомлює суперечливість або й недостатню виваженість пропонованих шляхів розв'язання проблеми фінансового донорства з боку цього сектору, отже, подальші дослідження в цьому напрямі є перспективними.

Список використаних джерел

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>.
2. Тетяна Єфименко: Кризи несуть у собі нові шанси. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 7–11.
3. *Iefymenko T.* Fiscal reforms and sustainable development in Ukraine. *Фінанси України*. 2016. № 3. С. 7–14.
4. *Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я.* Ціновий фактор в розвитку сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2011. № 9. С. 3–9.
5. *Соколовська А. М.* Концепція ліберальної податкової реформи: доцільність і можливість реалізації в Україні. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 12–31.
6. *Стецюк П. А., Гудзь О. Є.* Фінансові проблеми розвитку аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 4. С. 73–78.
7. *Чухно А.* Модернізація економіки та економічна теорія. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 4–12.

8. Феномен України: реформи 1991–2004 гг. / А. Н. Ткаченко и др. Киев, 2004. 602 с.
9. Кіндзерський Ю. В. Деструктиви промислової політики в Україні та можливості їх подолання. *Економіка України*. 2012. № 12. С. 4–16.
10. Оновлені коментарі до основних положень Податкового кодексу України / ВГО “Асоціація платників податків України”. Київ, 2017. 72 с.
11. Даниленко А. І. Фінансові аспекти управління економічним розвитком. *Економіка України*. 2015. № 10. С. 4–22.
12. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 109–125.
13. Панасюк Б. Я. Вибрані твори : у 6 т. Т. 1 Київ : ІАЕ УААН, 2003. 490 с.
14. Радченко О. Д. Продовольча безпека України як ціль бюджетної підтримки аграрного сектору. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрного технічного університету*. 2014. Вип. 22. Т. 2. С. 187–193.
15. Іщенко Г. Поле чудес для аграріїв. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 69. С. 7.
16. Ісаєн А. М. Тенденції розвитку кредитування підприємств АПК банками України. *Регіональна економіка*. 2012. № 4. С. 61–71.
17. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ “ІАЕ”, 2012. 182 с.
18. Шубравська О. В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40–51.
19. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституалізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 2015. № 4. С. 88–96.
20. Шпак А. П. Развитие агропромышленного комплекса Беларуси в новейшей истории. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 17–23.
21. Ушачев И. Экономический механизм реализации Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013–2020 гг. *АПК: экономика, управление*. 2012. № 11. С. 3–7.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2007). *Derzhavna cil'ova prohrama rozvy'tku ukrayins'koho sela na period do 2015 roku* [State target program of development of the Ukrainian village for the period till 2015] (*Decision* No. 1158, September 19). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> [in Ukrainian].
2. Tetiana Iefymenko: Kry'zy' nesut' u sobi novi shansy' [Tetiana Iefymenko: Crises entail new opportunities]. (2015). *Finansy' Ukrayiny'* [Finance of Ukraine], 12, 7–11 [in Ukrainian].
3. Iefymenko, T. (2016). Fiscal reforms and sustainable development in Ukraine. *Finansy' Ukrayiny'* [Finance of Ukraine], 3, 7–14.
4. Sabluk, P. T., Mesel'-Veselyak, V. Ya. (2011). Cinovy' j faktor v rozvy'tku sil's'kohospodars'koho vy'robny'ctva [Pricing factor in the development of agricultural production]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], 9, 3–9 [in Ukrainian].
5. Sokolov's'ka, A. M. (2015). Konceptiya liberal'noyi podatkovoyi reformy': docil'nist' i mozhlyv'ist' realizaciyi v Ukrayini [The concept of liberal tax reform: feasibility and opportunity of implementation in Ukraine]. *Finansy' Ukrayiny'* [Finance of Ukraine], 12, 12–31 [in Ukrainian].
6. Stecyuk, P. A., Hudz', O. Ye. (2012). Finansovi problemy' rozvy'tku ahrarnoho vy'robny'ctva [Financial problems of agrarian production development]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], 4, 73–78 [in Ukrainian].

7. Chukhno, A. (2012). Modernizaciya ekonomiky` ta ekonomichna teoriya [Modernization of the economy and economic theory]. *Ekonomika Ukrayiny`* [Economy of Ukraine], 9, 4–12 [in Ukrainian].

8. Tkachenko, A. N. et al. (2004). *Fenomen Ukrainy`: reformy` 1991–2004 gg.* [The phenomenon of Ukraine: the reforms of 1991-2004]. Kiev [in Russian].

9. Kindzers`ky`j, Yu. V. (2012). Destruktyv`vy` promy`slovoyi polity`ky` v Ukrayini ta mozhly`vosti yikh podolannya [Destruction of industrial policy in Ukraine and the possibility of overcoming them]. *Ekonomika Ukrayiny`* [Economy of Ukraine], 12, 4–16 [in Ukrainian].

10. Taxpayers Association of Ukraine. (2017). *Onovleni komentari do osnovny`kh polozhen` Podatkovoho kodeksu Ukrayiny`* [Updated comments on the main provisions of the Tax Code of Ukraine]. Ky`yiv [in Ukrainian].

11. Dany`lenko, A. I. (2015). Finansovi aspekty` upravlinnya ekonomichny`m rozvy`tkom [Financial aspects of management of the economic development]. *Ekonomika Ukrayiny`* [Economy of Ukraine], 10, 4–22 [in Ukrainian].

12. Borodina, O. M. (2006). Derzhavna pidtry`mka sil`s`koho hospodarstva: koncepciya, mekhanizmy`, efekty`vnist` [State support of agriculture: concept, mechanisms, efficiency]. *Ekonomika i prohozuvannya* [Economy and forecasting], 1, 109–125 [in Ukrainian].

13. Panasyuk, B. Ya. (2003). *Vy`brani tvory`* [Selected works]. (Vol. 1). Ky`yiv: IAE UAAN [in Ukrainian].

14. Radchenko, O. D. (2014). Prodovol`cha bezpeka Ukrayiny` yak cil` byudzhetnoyi pidtry`mky` ahrarnoho sektoru [Purpose of budgetary support to the agricultural sector of Ukraine Food Security]. *Zbirny`k naukovy`kh prac` Podil`s`koho derzhavnoho ahrarnoho tekhnichnoho universy`tetu* [Collection of scientific works of State Agrarian and Engineering University in Podilya], Iss. 22, Vol. 2, 187–193 [in Ukrainian].

15. Ishhenko, H. (2018). Pole chudes dlya ahrariyiv [Field of wonders for agrarians]. *Uryadovy`j kur`yer* [Government Courier], 69, 7 [in Ukrainian].

16. Isayan, A. M. (2012). Tendenciyi rozvy`tku kredy`tuvannya pidpry`yemstv APK bankamy` Ukrayiny` [Trends of agricultural enterprises lending by Ukrainian banks]. *Rehional`na ekonomika* [Regional Economy], 4, 61–71 [in Ukrainian].

17. Lupenko, Yu. O., Mesel`-Veselyak, V. Ya. (Eds.). (2012). *Stratehichni napryamy` rozvy`tku sil`s`koho hospodarstva Ukrayiny` na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020]. Ky`yiv: NNC "IAE" [in Ukrainian].

18. Shubravs`ka, O. V. (2015). Sil`skohospodars`ke vy`robnyc`tvo Ukrayiny`: novi mozhly`vosti ta vy`kly`ky` rozvy`tku [Ukraine's agricultural production: new possibilities and challenges of development]. *Ekonomika Ukrayiny`* [Economy of Ukraine], 5, 40–51 [in Ukrainian].

19. Borodina, O. M., Prokopa, I. V. (2015). Podolannya strukturny`kh deformacij v ahrarnomu sektori Ukrayiny`: insty`tualizaciya i modernizaciya malotovarnoho sil`skohospodars`koho vy`robnyc`tva [The overcoming of structural deformations in Ukraine's agrarian sector: institutionalization and modernization of a small scale agricultural production]. *Ekonomika Ukrayiny`* [Economy of Ukraine], 4, 88–96 [in Ukrainian].

20. Shpak, A. P. (2015). Razvitie agropromy`shlennogo kompleksa Belarusi v novejshej istorii [Development of the agro-industrial complex of Belarus in recent history]. *Ekonomika APK* [Economy of agro-industrial complex], 6, 17–23 [in Russian].

21. Ushachev, I. (2012). E`konomicheskij mekhanizm realizacii Gosudarstvennoj programmy` razvitiya sel`skogo khozyajstva i regulirovaniya ry`nkov sel`skokhozyajstvennoj produkcii, sy`r`ya i prodovol`stviya na 2013–2020 gg. [The economic mechanism for the implementation of the State program for the development of agriculture and regulation of markets for agricultural products, raw materials and food for 2013–2020]. *APK: e`konomika, upravlenie* [Agro-industrial complex: economics, management], 11, 3–7 [in Russian].